

vállalni a busz működési költségeit, ezért e szolgáltatás egyelőre hiányzik a palettáról. Nem mondtunk le róla. Ezt javasolja a szakfelügyelet is. A települések továbbra is várják. Az 52 lélekszámú Cséren vagy a 68 fős Cakóházán könyvtári szolgáltatás tekintetében megoldást a könyvtárbusz jelentene.

Megyénkben a szakfelügyelet és a területi munka együttműködése a partnerségre épül. Mint a területi munkával foglalkozó osztály vezetője, úgy gondolom, hogy fontos a szakfelügyelet; nekünk ugyan sok plusz feladatot adott, ugyanakkor sokat segített mind a napi munkánkban, mind a megye könyvtárfejlesztési koncepciójának kialakításában, megvalósításában.

Azt is gondolom, hogy a fontossága mellett a felelőssége is nagy!

Szalai Gáborné

Esélyteremtés az információhoz való hozzáférésben

Hangoskönyvtári szolgáltatások a Szentés Városi Könyvtár Kht.-ban

Előzmények

A Szentés Városi Könyvtár Közhasznú Társaságot 1997-ben hozta létre Szentés Város Képviselőtestülete, azonban tényleges működését csak 1998-ban, a könyvtár új épületbe költözését követően kezdte meg.

Már az épület (a korábbi zsinagóga) átalakításánál fontos szempont volt az esélyteremtés: mozgássérült olvasóink épületbe történő bejutását, illetve épületen belüli közlekedését lift segítette.

Látásukban sérült olvasóink könyvtári ellátását egészen 2003-ig csak könyvtárközi kölcsönzés révén tudtuk megoldani. 2003-ban a helyzet szerencsésen megváltozott: miután az Európai Unió ajánlására a 2003-as esztendő Magyarországon is a fogyatékkal élők évének nyilvánították, jelentős pályázati források váltak hozzáférhetővé – többek között hangoskönyvtárak kialakítására is.

Hangoskönyvtár születik: a szolgáltatás pénzügyi háttere

A Hangoskönyvtár kialakítását és fejlesztését jelentős részben pályázati támogatások révén tudtuk biztosítani. Támogatóink között elsőként a Nemzeti Kulturális Alap Könyvtári Szakmai Kollégiumát kell kiemelnünk – a Kollégium 2003-ban látásukban sérült olvasók ellátásának javítására írt ki pályázatot. A pályázaton elnyerhető maximális összeg (50 százalék önrész biztosítása esetén) nettó 200 000,- Ft volt. Úgy éreztük, hogy ezt a lehetőséget mindenképp meg kell ragadnunk, hiszen

olvasóink jelentős százalékát alkotják az idős, rosszul látó korosztály tagjai; vak olvasóink számára pedig kizárólag könyvtárközi kölcsönzéssel tudtuk biztosítani a művelődésükhöz szükséges hangskönyveket, illetve (igény esetén) a Braille-írá-
sos műveket. Könyvtárunk elnyerte a Kuratórium, illetve a fenntartó önkormányzat támogatását, így nettó 400 000,- Ft értékben vált lehetővé öregbetűs- és Braille-írá-
sos művek, valamint hangskönyvek beszerzése.

2005-ben az állomány további bővítését a SanomaBudapest Kiadó félmillió for-
rintos támogatásából tudtuk megoldani.

A Hangskönyvtárban hozzáférhető kiadványok

A Hangskönyvtárban papíralapú, CD-n hozzáférhető, továbbá elektronikus
dokumentumok használatát tudjuk ajánlani.

Papíralapú kiadványok

Gyengénlátó olvasóink számára megvásároltuk a Fekete Sas Kiadó „Öregbetűs
könyvek”, valamint a Ponte Press Kiadó „Nagyító – Klasszikusok” című sorozat-
ának darabjait. Az öregbetűs könyveket a földszinten elkülönítve találhatják meg
olvasóink. Előfizettük továbbá a „Vakok világa” című folyóirat síkfírási válto-
zatát is.

Az Európa Tanács Információs és Dokumentációs Központ felajánlásának kö-
szönhetően Braille-írási formában hozzáférhetővé váltak „A vakok esélyegyen-
lőségéért” program keretében megjelent ET-dokumentumok is.

Hangskönyvek

A hangskönyvek beszerzésénél két szempontot vettünk figyelembe. Egyrészt
azt, hogy a korábbi években lehetőségünk nyílt jó minőségű lejátszóberendezések
vásárlására; másrészt pedig, hogy a CD-n rögzített anyagok jobb minőségű fel-
vételeik és hosszabb élettartamuk miatt állománygyarapítási szempontból előnyö-
sebbek, mint a hangkasszettek.

Szerencsére a pályázati támogatások megjelenésével párhuzamosan a kiadók
jelentős része felismerte a hangskönyvekben rejlő lehetőségeket, így egyre több
– olvasóink által is keresett – regény vált hozzáférhetővé CD-n.

A kiadókkal (Hungaroton Records Kft., Kossuth Kiadó, Titis Kiadó, E.Z.S. Mu-
sic, Petőfi Irodalmi Múzeum, Filmmúzeum) történt előnyös megállapodásoknak
köszönhetően, már az első évben mintegy 160 hangzódokumentum került intézmé-
nyünk Hangskönyvtárába. Ezek kb. 90 százaléka gyűjteményes mű, amely több
irodalmi alkotást tartalmaz.

A megvásárolt dokumentumok elsősorban a klasszikus szépirodalmi adaptációk:

- *versek*: magyar költők alkotásai a teljesség igényével Janus Pannoniustól nap-
jainkig, valamint válogatva a világirodalom jelentős lírai művei (Szapphó,
Villon, Schiller, Goethe és mások);
- *prózai művek*: főként a XX. század legkeresettebb magyar művei (Karinthy
Frigyes, Márai Sándor, Szerb Antal és mások alkotásai);
- *mesék*: kiválasztásuknál arra törekedtünk, hogy a 14 éven aluliak számára
(akik városunkban csak nálunk juthatnak hozzá hangzóanyagokhoz) hozzá-

férhetővé tegyük a klasszikus külföldi meseírók (Grimm testvérek, Andersen, La Fontaine) művei mellett a legnépszerűbb magyar meséket is (Móra Ferenc, Lázár Ervin, Csukás István). Célunk volt az is, hogy ne csak magyar, hanem más népek mesegyűjteményei is színesítsék állományunkat, ezért pl. Benedek Elek gyűjtései mellett cigány és arab mesék is megtalálhatóak.

- *drámák*: elsősorban a középiskolai kötelező olvasmányok feldolgozásai (*Rómeó és Júlia, Az ember tragédiája, Csongor és Tünde*).

A szépirodalmi művek neves előadók (pl. Latinovits Zoltán, Ruttkai Éva, Sinkovits Imre), illetve a szerzők (Németh László, Kányádi Sándor és mások) saját tolmácsolásában hallgathatók meg.

Az olvasóterem szintjén kialakított Hangskönyvtár állománya intézményünk elektronikus katalógusa mellett honlapunkon (a <http://vksz.hu/cd.html> oldalon) is megismerhető; nyomtatott katalógusa pedig a Magyar Vakok és Gyengénlátók Csongrád Megyei Egyesülete Szentesi Szervezeténél is megtekinthető.

Elektronikus dokumentumok – számítástechnikai eszközök

A Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma 2005-ben, illetve 2006-ban is pályázati kiírásokkal támogatta a vak és gyengénlátó olvasók számára felolvasó szoftverrel ellátott, internetkapcsolattal rendelkező számítógépek beszerzését. A megítélt támogatásoknak köszönhetően ma már két ilyen számítógép áll látásukban sérült olvasóink rendelkezésére.

A fejlesztések eredményeként meg tudtuk oldani, hogy vak és gyengénlátó olvasóink naprakész információkhoz is hozzájuthassanak – kihasználva az internetben rejlő lehetőségeket.

Szolgáltatásaink

A Hangskönyvtár által kínált lehetőségeket látásukban sérült olvasóink térítésmentesen használhatják. Legnépszerűbb szolgáltatásaink:

- hangskönyvek kölcsönzése, illetve
- helyben használata;
- elektronikus dokumentumok és az internet használata (igény esetén informatikus segítségével);
- könyvtárközi kölcsönzés (értve ezen a hangskönyvek kérését, illetve küldését egyaránt).

Terveink

2003 óta több alkalommal, sokszor személyesen propagáltuk új szolgáltatásunkat, amely a lakosság egyre nagyobb csoportja körében vált ismertté. Ezt a PR-tevékenységünket a jövőben is folytatni és erősíteni akarjuk. Még szorosabbra szeretnénk fűzni a kapcsolatot a Vakok és Gyengénlátók Csongrád Megyei Egyesülete Szentesi Szervezetével, hogy minden rászoruló megismerhesse a könyvtárban igénybe vehető szolgáltatások minél teljesebb körét.

Emellett keressük a forrásokat a technikai eszközök fejlesztéséhez (szeretnénk Braille-nyomtatót, kölcsönözhető discmaneket vásárolni) és természetesen a Hangskönyvtár állományának folyamatos bővítéséhez.

Összegzés

Természetesen egy új szolgáltatás elindítása, egy új célközönség elérése sohasem könnyű, egyik pillanatról a másikra sikert hozó feladat. Az elmúlt néhány év alatt azonban sikerült nagyon jó személyes és munkakapcsolatot kialakítanunk Vakok és Gyengénlátók Csongrád Megyei Egyesülete Szentesi Szervezetével. Új szolgáltatásainkat először a fiatalabb korosztály kezdte használni, majd (részben az ő pozitív visszajelzéseiknek is köszönhetően) az idősebbek is „rákaptak”, és mára közülük is sokan rendszeres használói gyűjteményünknek.

A szabadidős olvasás mellett speciális igények is gyakran felmerülnek, ezeket azonban a ma megjelenő hangskönyvek csak részben tudják kielégíteni:

- a fiatalabb korosztály tagjai rendszeresen keresik a tanulmányaikhoz kapcsolódó műveket, amelyek közül sajnos, csak a szépirodalmi munkákat tudjuk számukra biztosítani – tankönyveket, nyelvkönyveket nem;
- korosztálytól függetlenül igény lenne szakirodalmi hangskönyvekre (első-sorban útleírásokra, történelmi témájú könyvekre), ezekből nagyon szegényes a jelenlegi könyvpiaci kínálat;
- a több CD-n megjelenő művek estében vak használóink számára az is problémát jelent, hogy általában nem megfelelően tapintható a CD-k sorszáma, így vagy látó családtag, ismerős segítségét kell kérni, vagy csak több próbálkozás után sikerül a megfelelő számú CD-t elindítani.

Reményeink szerint a látássérült használók visszajelzései eljutnak a könyvkiadókhoz is, és a jövőben a felmerült kérdések egy része – például a CD-k jelölése, vagy a látó használók számára is érdeklődésre számot tartó szakirodalmi témájú hangskönyvek kiadása – megoldódik.

Nagy Enikő

JELENTKEZÉSI FELHÍVÁS

A DEBRECENI EGYETEM INFORMATIKUS KÖNYVTÁROS SZAKÁRA

A Debreceni Egyetem Informatikai Kara az előző évhez hasonlóan a 2008/2009-es tanévre az informatikus könyvtáros alapképzési (BA) szakot levelező tagozaton is meghirdeti, amelyre érettségi biotokában lehet jelentkezni. Felvételi vizsga nincs. A képzés költségterítéses, időtartama hat félév, a megszerezhető szakképzettség könyvtáros, a Magyar Akkreditációs Bizottság által támogatott *webprogramozó szakirányon*.

A jelentkezés módjáról, a felvehető hallgatók számáról, a költségterítés összegéről és egyéb tudnivalókról a „Felsőoktatási felvételi tájékoztató. 2008. szeptemberben induló képzések” című kötet 330. oldalán olvashatnak. A jelentkezés határideje: **2008. február 15.** Várhatóan a nyári hónapokban pótfelvételekre is lesz lehetőség. További részletesebb felvilágosítás a Debreceni Egyetem Informatikai Karán, illetőleg a szakot közvetlenül gondozó Könyvtár-informatikai Tanszék munkatársaitól kérhető.

Tisztelettel várjuk a kollégákat egyetemünkön!

Nem hagyományos könyvtári dokumentumok az OSZK Kisnyomtatványtárában: a gyászjelentés-gyűjtemény

A nem hagyományos, azaz nem könyvszerű dokumentumok között kiemelkedő a gyászjelentés-gyűjtemény és annak jelentősége. Gyűjteményünk a nyomdai köteles példányokból, jelentős magángyűjteményekből, magánlevéltárak anyagából állt össze. E cikkben röviden rávilágítunk a gyűjtemény kultúrtörténeti fontosságára, értékeire, és részleteiben beszámolunk a gyűjtemény mikrofilmezése céljából elvégzett feldolgozó munkáról és a további kutatások menetéről.

A gyászjelentések

A gyász a szeretett, tisztelt személy elvesztése miatt érzett fájdalom, illetve szomorúság. A **gyászjelentés** olyan magánéleti dokumentum, amely valakinek a haláláról értesít. A szó hallatán arra számítunk, hogy fekete keretben, néhány sorban tudatják velünk az elhunyt nevét, a temetés időpontját, felsorolják az elhunytat gyászoló családtagokat. Régebbi korokban azonban sokkal személyesebb hangvételű levelek, jelentések adták tudtunkra a gyász hírt.

Mit tudhat meg a mai kor embere az elmúlt évszázadok gyászjelentéseiből? A gyászjelentések elsősorban családkutatói célokat szolgálnak, de használják lexikonszerkesztők a sok-sok pontatlan halálozási adat helyesbítésére, életrajzírók, történeti és szociológiai munkák szerzői, nyomdatörténészek, bibliográfia-szerkesztők és vízjelkutatók is. Fontos művelődéstörténeti, vallási, és nyelvmélekek. A XVIII–XIX. századi szomorúleveleket lezáró pecsétek kutatói a családi pecséteket tanulmányozzák, a betűkészlet alapján a nyomdakutatók meghatározzák, melyik nyomda nyomtatta, vagy mely nyomda készletével készült a dokumentum. A papírt átvilágítva a vízjelkutatók meg tudják határozni azt a papírmalmot, ahonnan a gyászjelentés anyaga származik. Családtörténeti munkák készültek az arisztokrata családokról, de polgári családok teljes családtörténete is felrajzolható a gyászjelentések és a levéltárakban őrzött anyakönyvek segítségével. A temetői nyilvántartásokat is felhasználva rekonstruálható, hogy hol temették el az 1848–49-es forradalom és szabadságharc honvédtisztjeit.

A XVIII. században alakult ki az a szokás, hogy kézzel írott, ún. **szomorúlevélben** – amit a hozzátartozó, vagy az írnok több példányban át is írhatott – adták hírül valakinek a halálát. Személyes hangvétellel ecsetelték az elhunyt családjához, házastársához való hűségét, anyai, apai és hivatali érdemeit, leírták halála körülmé-

nyeit, és általában csak utólag tettek említést az örök nyugalomra helyezés helyéről és időpontjáról.

A **XVIII. század** végén megjelentek a nyomtatással sokszorosított szomorúlevelek, stílusuk még mindig nagyon személyes, gyakran jellemzik a megholtat, és gyász, szomorúság, bánat uralkodik a halottat sirató családtagokon, akik elfogadják, hogy „Az ember kezdetténe csalhatatlan következése a halál” (Szirmay Sándorné Ottlik Krisztina, 1829).

A nyomtatott leveleken kézzel írták a megszólítást, a kihagyott szövegrészben a megszólítottnak szóló mondatok tették hasonlóan személyessé e szomorúleveleket a kézzel írt magánlevelekhez. Idősebb Kabos Farkas fia, Kabos Péter temetésére hívó szomorúlevelében így szólítja meg Josintzi [Josinczy] Sándor urat „Kérem azért *alázatosan Méltóságos LB Úr Natságodat* maga halandó sorsáról meg-émlékező; az meg-írt Hellyen és Napon, *az Asszony ő Natságával együtt* meg-jelenni, és édes Halottamnak utolsó tisztességet tenni méltóztassék, ISTEN Ő Felsége minden szomorú változtatásoktól óltalmazván, *vagyok Méltóságos LB Úr Natságodnak* Igen nagyon meg-sebhetett szomorú alázatos szolgája” (Kolosvár 4-dik Januárii 1787).

A levél hátlapjára írták a címzést, s viaszpecséttel lezárva küldték a címzetteknek.

Pontosan megtudhatjuk az elhunyt nevét, korát, betegségét, sőt annak lefolyását és időtartamát. Kevés hasonló kezdetű és szövegű szomorúlevelet olvashatunk, a gyász és fájdalom kifejezésére számos módot találtak a hátramaradottak. „Gyászünnepre hívunk meg jó lelkű emberbarátok! Jelenjete meg, míg áldozatot viszünk a' halál feltárult templomába” írja az elárvult Toldalagi család (Toldalagi Zsigmond, 1847).

A házastárs, a gyermekek nevét és korát, sőt a nevelt gyermekek és távolabbi rokonok adatait is gyakran olvashatjuk, de jellemzően nem emelték ki feltűnően az elhunyt nevét. Fontosnak tartották elmondani a halottról, hogy hívő emberként fogadta a halált, s hitének és a vallási szokásoknak megfelelően felkészülve várta a halál utáni új élet kezdetét: „keresztényi bátorsággal várta az Urnak hívását örömmel vígan fogadta, és engemet el-hagya” – írja Kiss András 35 éves feleségét, Kászoni Teresia asszonyt siratva (1804).

Elsősorban az erdélyi arisztokrácia köreiből találunk olyan szomorúleveleket, amelyhez egyszerűsített szövegű **szomorújelentést** is kiadtak. Amíg a szomorúleveleket rendszerint a temetés után írták, addig a temetés előtt kinyomtatott és elküldött szomorújelentésekre semmilyen személyes, kézzel írott címzés és aláírás nem került. „El-távozott már én töllem az én kedves Férjem, az én hív barátom, az én ifjú lépéseimnek vezérc... Az ő meghidegült tetemei a' Nagy Anyám' ő Nagysága mellé a' Kolozsvári Piatzi Templom' Kriptájában helyeztetek, abban el vagyon zárva az én földi életemnek gyönyörűsége is” (Bánffy József 1807) – írta Petki Antónia özvegy a szomorúlevelében. Az aláírás nélküli szomorú jelentés csak arról tudósít, hogy „...a temetés folyó hónap 14-én estvéli 7 órakor lesz, s 15-én ugyanott Requiem tartatik”, s erre hívja meg a gyászoló közönséget. Az erdélyi polgárság, a kollégiumi tanárok, orvosok, városi polgárok szomorújelentést adtak ki hozzátartozóikról, ahol lassan kialakul a sztereotíp, egyszerű értesítés szövege, gyakran ismételt fordulatokkal, de még sok esetben kiegészítik azt a

halotról szóló személyes szavakkal és méltatással is. E dokumentumokra jellemző az egyszerű fekete keret, fent a címzés helyén nyomtatva szomorújelentés, esetleg gyászhr.

Az 1800-as évek közepe tájára kialakult az a forma, amikor először sorolják fel a gyászoló családtagokat, s a szövegbe rejtve, de kiemelve találjuk az elhunyt nevét. Szép példája ennek „Hamar Gyulának egy negyed év előtt Esztergam megye aljegyzőjének s hites ügyvédnek, jelenleg pedig a magyar honvédi második zászlóalj 5-ik százada tizedes őrvitézének” Grün János által nyomtatott gyászjelentése (1848. szeptember 3.) Korábban kevés grafikai motívum került a nyomtatványokra, ekkor viszont már gyakran használnak arra a nyomdára jellemző, ismétlődő grafikai elemeket a megszólítás és a szomorúlevél szó helyén fenn középen. Itt fent középre szerkesztette a nyomdász a keresztet fűzfalombokkal, növényekkel gazdagon körülvéve, s alulra került az elhunyt vitézségére utaló pajzsra helyezett kard, gyászleppellel borítva.

A **XIX. század végére** a szomorúlevelek egyéni hangvétele megváltozik, erőteljes érzelmi töltése eltűnik, és megjelennek olyan típusú **gyászjelentések**, ahol a rokonok felsorolása után kiemelik az elhunyt nevét, alatta felsorolják címeit, rangjait, a társadalom különböző szerveződéseiben betöltött szerepét. A rokonok részletes felsorolásával még mindig olyan adatokhoz jutnak a családtörténeti kutatók, amelyek alapján a polgári családok egész családfáinak megrajzolása válik lehetővé.

A családi gyászjelentések mellett divatba jönnek a különböző társadalmi szervezetek, hivatalok, egyletek által kiadott, szinte csak a rangok felsorolására és a temetés időpontjára szorítkozó értesítők. Előfordul, hogy egyazon elhunyt személyről négy-öt intézmény, egylet is kiad gyászjelentést.

A XIX. századtól kezdve jellemző, hogy a nemzet nagy halottairól városi és vármegyei közgyűlések, kis egyletek, egyházközségek és közösségek is megemlékeznek. Jelentéseikben gyakran beszámolnak arról, hogy hol és milyen módon: „gyászisteni tisztelettel”, „gyász-ünnepélyel”, „szent miseáldozattal” vagy „gyászbeszéddel”, gyászverssel vagy requiem előadásával tisztelegnek az elhunyt nagyság személye előtt, gyakran a nagy halott temetése órájában. Jól jelzi a kort, az elhunyt személyét és – mai szóval szólva – népszerűségét, hogy hány helyen és hányféle módon emlékeztek meg róluk szerte az országban. A nagy politikusaink, mint Széchenyi István vagy Deák Ferenc halála alkalmából készült és tárunkban őrzött jelentések száma az 50-et is eléri, az Erzsébet királynét övező tisztelet dokumentumainak száma több mint 180!

Történelmünk során számos kiemelkedő személyiséget temettek újra, hozatták haza hamvait vagy helyezték át sírját – a politikai viszonyok változásainak megfelelően. Ezek dokumentumai történelmünk részei és a politikatörténet iránt érdeklődők számára is érdekesekek. A XIX. század végére kialakult 1848 és az aradi vértanúk kultusza, de egyes személyekről hosszú éveken át jelentek meg a haláluk évfordulóján kultuszukat fenntartó gyászjelentés formájú és tartalmú nyomtatványok. A nyomdatechnika sokat fejlődött, s a század második felére a halotti pompa részévé vált a díszes keretbe foglalt, gyakran grafikával díszített, esetenként színes nyomtatású, litografált gyászjelentés, ezt a stílust megőrizve az első világháborúig.

A **XX. századi gyászjelentések** jelentős formai és nyelvi változáson mentek keresztül. Az első világháború alatt a hősi halottak nagy száma miatt szokássá vált, hogy a honvédség egy-egy alakulata időnként kiadott hősi halottairól csoportos gyászjelentést név és rendfokozat megjelölésével, sőt testületek, települések is adtak ki csoportos gyászjelentéseket. A második világháború forгатagában ezek már nem voltak jellemzők, sajnálatosan egész családok pusztulása olvasható egy-egy bombázás következményeként. Ilyen esetben minden névről másolatot készítettünk, és azokat a megfelelő helyre osztottuk be.

A magánéleti dokumentumoknál sokáig a fekete keretes forma maradt, de gyakran alkalmazták különösen a kétnyelvű, német–magyar polgároknál a németes, franciás eredetű csipkekeretet. A városi polgárok, kisebb települések előjárói nagy tömegben nyomtattak gyászjelentéseket, általában fekete kerettel, de sokszor vékony vagy nagyon savas, ezért nem időálló papírra. A novellaszerű, szépen megfogalmazott történeteket felváltották a címek, rangok stb.-vel befejezett, végtelen felsorolásai.

Az '50-es évek után egyre inkább eltűntek a kialakult formák, mind külsőségekben, mind nyelvekben. A vallásra utaló grafikák eltűntek, maradt a fekete keret, s a korábban kialakított tipográfiai rend is felbomlott. Ha valaki lánynéven került tipográfiai kiemelésre, akkor korábban elég volt fent az első sorra tekinteni, vagy lent az oszlopokra bontott rokonság bal első oszlopában olvasni a férj nevét, és rögtön megállapíthattuk az asszonynevet. A névhasználati szokások változásai miatt többszöri olvasás vagy más források igénybevétele kellett a családi állapot megállapításához. 1972 után a lánynéven szereplő elhunytaknál ezt a nevet hagytuk meg (1972-től választható forma a lánynév megtartása anyakönyvezett névként). Találtunk elhunytakat, akikről azt sem lehetett megállapítani, hogy a gyászoló szervezetten – párt vagy testület – kívül voltak e rokonaik, leszármazottaik.

Ezek a dokumentumok tükrözik a kort, a történelmi és emberi viszonyokat. Ma ritkábban fejeződik ki a hozzátartozók személyes viszonya az elhunythoz, a nyomdák évenként beküldik a „biankó” – kitöltetlen – sokszor zavaros kerettel és jelképekkel telenyomatott, „űrlap”-ként használatos nyomtatványait, ahova kézzel beírhatják a hozzátartozók az elhunyt nevét; már nem akarjuk nyilvánvalóvá tenni szeretteink társadalomban betöltött szerepét, foglalkozását, de a rokoni kapcsolatokat sem. Megjelentek a vezetéknev nélküli „Anyánk”, „Icukánk” szövegű, az elhunytáról és családjáról semmilyen információval sem szolgáló nyomtatványok, így ez a dokumentum is elindult a végtelen leegyszerűsítés útján, és talán pár éven belül lassan eltűnik.

A „Mormon program”

A gyászjelentés-gyűjtemény utóbbi években lezajlott átfogó rendezésének az adott külön jelentőséget, hogy az Egyesült Államok Utah államában működő Genealogical Society of Utah (GSU)¹ kapcsolatot keresett, majd szerződést kötött az OSZK-val a gyászjelentés-gyűjtemény mikrofilmezésére és digitalizálására.

A GSU célja a genealógiai adatok összegyűjtése az egész világon, az adatok megőrzése és hozzáférhetővé tétele bárki számára. Az 1894-ben bejegyzett nonprofit szervezetet a mai nevén Az Utolsó Napok Szentjeinek Jézus Krisztus Egy-

háza elnevezésű, közkeletű magyar nevén Mormon Egyház tartja fenn. Központja az USA Utah államában fekvő Salt Lake Cityben van, helyi képviselői az egész világon megtalálhatók.

A kiemelkedően fontos családkutatási értékek történelmi információként való megőrzése érdekében 2003. január 31-én megállapodás jött létre az Országos Széchényi Könyvtár főigazgatója, Monok István és a GSU képviselője, Raul Rios között e dokumentumok mikrofilmezéséről.

Ennek értelmében a dokumentumok őrzője – az OSZK Kisnyomtatványtára, a továbbiakban Tár – a 2002. december 31-ig megjelent dokumentumokat bocsátja mikrofilmezésre. Ennek a mikrofilmezésnek a teljes költsége a GSU-t terhelte. A megállapodás szerint 2003. február végéig egy tesztelési időszak zajlott, a végleges mikrofilmezés 2003. március 1-jén kezdődött el. A megállapodás kikötötte, hogy a GSU dolgozza ki a negatívot az általuk megkövetelt minőségben², amihez a dokumentumokról készült felvételek minőségének is megfelelőnek kellett lennie. (Ez a gyakorlatban annyit jelentett, hogy csak a tökéletesen olvasható felvételeket fogadta el a GSU. A meg nem felelő felvételeket pótolni kellett: a dokumentumokat újra ki kellett emelni, és – szükség esetén restaurálás után – új felvétel készült róluk.) A megállapodás szerint a GSU felvételenként fizetett, negyedéves elszámolásban, továbbá a GSU ingyen nyújtott az elkészült anyagról egy pozitív mikrofilmet az OSZK-nak. A további mikrofilm-másolatokért az OSZK-nak fizetnie kell.

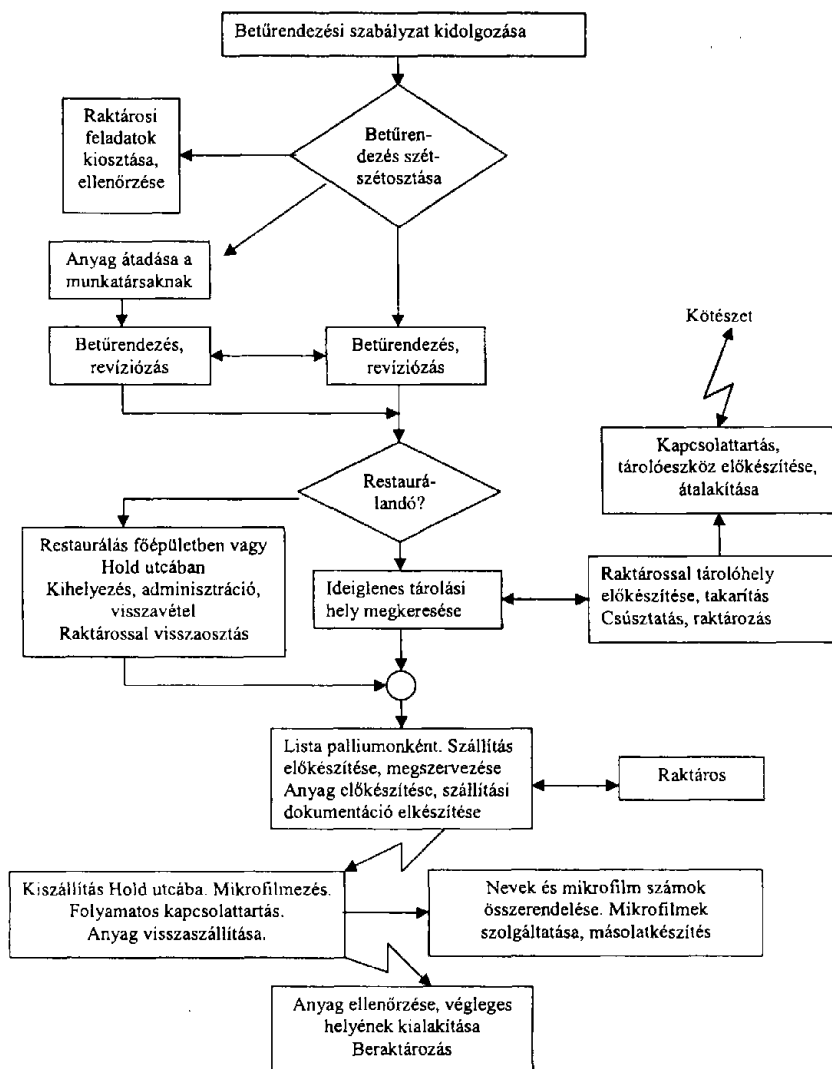
Miután beszakkenelte az anyagot [mikrofilmet], a GSU egy ingyenes elektronikus másolatot bocsát az OSZK rendelkezésére. A szerződés semmiben nem korlátozza az OSZK-t az eredeti dokumentumok és a pozitív mikrofilm felhasználásában: a visszaküldött, ún. „donor” másolatról bármilyen jelenleg létező vagy jövőben kidolgozandó technológiával másolat készíthető, az bemutatható és közzé tehető. A digitális képanyag információiból mutatók és kutatási segédeszközök készíthetők.

A GSU az elkészült filmeket biztonságos helyen, a legmodernebb technológiák segítségével tárolja, s azokból csak nonprofit céllal nyújthat szolgáltatásokat.

A feldolgozás munkaműveletei

Amikor a Tárhoz eljutott a megállapodás ténye, nem is láttuk előre, mekkora erőfeszítést jelent e feladat maradéktalan, szakmai szempontból a lehető legjobb megoldása. Már korábbi osztályvezetőink is készültek az együttműködésre a GSU-val, mert tudomásuk volt az ország több megyei levéltárában és az Országos Levéltárban lezajlott sikeres programokról a GSU-val együttműködésben. A mellékelt folyamatábrán mutatjuk be a feldolgozásban részt vevő OSZK-egységek szerepét és együttműködését.

A gyászjelentés-gyűjtemény a közelmúltig a Tár legtöbbet kutatott, ennél fogva a legjobban igénybevert állományegysége volt. Családkutatóink naponta több száz gyászjelentést kértek ki, s fizikailag forgattak át ahhoz, hogy megtaláljanak egy-egy családra vonatkozó anyagot, majd ezeket helyben lemásoltuk számukra. Ez a gyűjtemény akkori becslésünk szerint 800 ezer és egymillió között mozgott, rendezettségé kívánnivalókat hagyott maga után, állapota kétségbeesítően romlott a folytonos igénybevételtől.

A projekt kezdetén az első feladat egy házi szabályzat kidolgozása volt, hogy minden munkatárs egységes elvek szerint végezze el a munkát³.

E szabályzat kimondta, hogy csak az európai névhasználatú nevekre vonatkozik, és az egész törzsgyűjteményt egyben kell tekinteni, mint valóságos anyagegységet, amit szoros betűrendben mikrofilmzünk. Miért volt fontos mindez?

Addig a gyűjtemény az alábbi egységekből állt össze:

- nagyalakú kéziratos;
- nagyalakú XVIII–XIX. századi anyag, a szomorúlevelek és szomorújelentések;
- XIX–XX. századi;
- kurrens betűrend;

- a híres emberek;
- külön gyűjtemények, pl. Széchenyi István, Erzsébet királyné, Nagy Imre újratemetése stb.

Mindezeket külön tároltuk függesztett palliumokban vasszekrényekben, papírdobozokban, a 2° rétet nagy palliumokban, ismét más vasfiókokban.

A dokumentumok és tárolóeszközök méretéből következően a normál méretű és a nagyalakú gyászjelentéseket nem lehetett egy betűrendbe sorolni. Különválasztottuk a nagyalakú kéziratos gyászjelentéseket, ezek képeztek egy egységet, ugyanígy jártunk el a nagyalakú XVIII–XIX. századi szomorúlevelekkel és szomorújelentésekkel is. A szabályzatban a következő fontos döntéseket fogalmaztuk meg, ami csak a **törzsanyag**ra vonatkozott: rendszó a családnév (vezetéknev) a magyar nyelv szabályai szerint, második névelem az egyéni név (utónév), az atyai név a harmadik névelem. Ha egy személy élete során megváltoztatta a nevét, csak azt a nevet vettük figyelembe, amelyen az elhunytat a dokumentum felvette (pl. a szerb nevek esetében gyakori volt, hogy a fiú rövidített módon, egyszerűsítetten írta le a vezetéknevét). Sokan magyarosítottak, tehát nem vettük át a családkutatók feladatát, s nem foglalkoztunk a családok történetével, csak a dokumentumon található adatokkal. Nem tartottuk a névhez tartozónak a megszólító címet, a kiöntető címet (pl. Állami-díjas stb.), képzettséget, fokozatot jelölő címet (pl. akadémikus, főispán stb.), a foglalkozásra utaló kifejezéseket, nemesi neveket és címeket, kivéve, ha azonos évben és azonos helyen haltak meg, vagy a nemesi név egyes családtagoknál vagy családi ágaknál a név részévé vált (pl. Szinyei Merse Pál, Edvi Illés Aladár stb.). A ragadványnevek rövidített kezdőbetűit harmadik, megkülönböztető névelemként vettük figyelembe (P. Tóth Benő → Tóth Benő, P). Az egyszerű és összetett családi nevek, a történelmi névhasználat esetében az érvényben lévő szabvány szerint jártunk el. Ha csak a szerzetesi nevet ismertük, úgy osztottuk be, de ha feltüntették az eredeti nevet, akkor saját, anyakönyvezett nevét vettük figyelembe (pl. *Martha Ignatia szül. Theresia Wimmer*). Hasonló módon jártunk el az írói nevekkal (pl. *Török Sophie író nő Babits Mihályné szül. Tanner Ilona → Babits Mihályné Tanner Ilona*).

A besorolásnál az azonos nevéket kellett megkülönböztetnünk: név–elhalálozás helye–éve szerint. (pl. *Kovács János, Aba, 1931; Kovács János, Szombathely, 1931*). Asszonyoknál a férj neve után a lánynév betűrendjében kerültek sorra, mind a négy elem figyelembevételével (pl. *Kovács Jánosné Antal Júlia, Kovács Jánosné Vince Katalin*), ezek az összes Kovács Jánost követték. Asszonyoknál, amikor megállapítottuk a férj nevét, ceruzával felírtuk, s így soroltuk be 1972-ig. Ezt pontosan meg kellett állapítani akkor is, ha csak a lánynév volt vastag betűvel kiemelve, vagy a korábbi férj neve is szerepelt a gyerekek miatt, esetleg a kiemelés és a tagolás hiánya miatt csak többszöri elolvasás után tudtunk dönteni. Ha egy személyről több gyászjelentést adtak ki, akkor első lett a magyar nyelvű családi, második az idegen nyelvű családi, harmadik a magyar nyelvű testületi a testületek betűrendjében, negyedik és a továbbiak az idegen nyelvű testületiek, szintén a testületek betűrendjében. A kétnyelvűek esetén a magyar nyelvű forma alapján soroltuk be az elhunytat.

Minden esetben eltettük a **nyomdai kiadásváltozatokat**, amelyekből előfordult kilencféle variáció is. A cirill betűs neveket átfírtuk a szabvány szerint, és így soroltuk be.

A munkánk során a **duplumok** leválasztása figyelmet igénylő döntés volt. Arra kellett törekednünk, hogy azt az ép példányt válasszuk ki, amelyet nem kellett restaurálni, jól fotózható (nem tinta- vagy zsírfoltos, gyűrt). Ennek következtében nem tudtuk figyelembe venni a hátlapra írottakat. Ezzel megszűnt az a lehetőség, hogy korábban a kutatásaik során olvasóink számba vehették a címezettek is, rokoni és társadalmi kapcsolatokra derítve fényt. A keretről és a hátoldalról nem készült mikrofilm. Sajnálatos módon a duplumok rendezése – anyagi okokból – 40 ezer darab után leállt, így azok (az A–F, O és Z betűk kivételével) a továbbiakban nem lesznek kutathatók.

A betűrendezett gyászjelentéseket végleges palliumokban helyeztük el (maximum 100–120 db), a palliumok megszámozva kerültek a helyükre, pl. A/1. A palliumokra felírtuk az összes családnevet, aminek akkor lett jelentősége, amikor ezt legépteltük a **Fotólabor** számára, vagy visszaosztottuk a restaurált példányokat. Minden restaurálásra kiemelt darabot fénymásoltunk, betettük a besorolás szerinti helyére, s amikor a restauráló műhelyből visszahoztuk a javított példányt, elegendő volt a raktáros közreműködése ahhoz, hogy egy cserével a végleges helyére kerüljön. Egy-egy fotózásakor kb. 10 000 gyászjelentést szállítottunk át az OSZK Hold utcai Fotólaboratóriumába, számozott dobozokban. A palliumszámozás és a gépelt listák kizárták a cserét és a tévedéseket. Minden listát a szállítással egy időben megkapott a Fotólabor és későbbiekben a **Mikrofilmtár** eleinte papíron, a későbbiekben elektronikusan, ahol a végleges mikrofilmtekercsek száma került a családnevek mellé. Így vált lehetővé, hogy ha valaki egy családnevet kutatván felkeresi az OSZK Mikrofilmtárát, percekben belül megtudja, melyik tekercset kell kikérnie. Ezzel egyben jelzettelhetővé váltak a gyászjelentések, aminek minden kutató örül.

A **restaurálást** két műhely munkatársai végezték, mégpedig feszített ütemben, mert folyamatosan szállítanunk kellett a fotózandó anyagot. Összesen 10 186 darab került restaurálásra az elmúlt évek során⁴. Azért, hogy pontosan dolgozhassunk, minden alkalommal lista készült a restaurálásra átadott gyászjelentésekről, így ennek alapján több munkatársnak lehetett anyagot kiadni és pontosan visszaadni. *(A gyászjelentések restaurálásáról lásd a következő cikket! – A szerk.)*

Időközben jelentős ajándékot kaptunk Szekrényessy Attila családkutatóunktól. Családi levéltáruk több ezer darabját ajánlotta fel. Ezt a gyűjteményt más ajándékokkal együtt tételesen behasonlítottuk és beépítettük. Ha már fotózott anyaghoz érkezett pótlás, akkor a „Fotózatlan duplum” új betűrendbe kellett beosztanunk, amit a végén tételes listával küldtünk fotózásra, a kutatók pedig „Pótlás” címszó alatt találják a Mikrofilmtárban (1871 db).

Külön betűrendbe kerülnek a munka megkezdése után beérkezett **kurrens gyászjelentések**, ezeket csak nálunk kutathatják a jövőben is, nem kerülnek mikrofilmre.

A törzsanyag fotózása után fogtunk hozzá a **kézírtos gyászjelentések** rendezéséhez. Jellemzőjük a nagy méretű – 2° rét – levél forma, a kalligrafikusan írott, barokkos, terjedős szöveg, amelyből csak többszöri elolvasás után lehetett megállapítani az elhunyt nevét. Ezeket az erre a célra gyártott nagyméretű dossziékban helyeztük el, A/3-as savmentes fehér papírral, s a halott nevét erre írtuk fel egységesített formában (245 db). Erről készült az a névmutató, ami egyben a mikrofilmen lévő dokumentumok sorrendje is, és erről a névmutatóról rendelhetik meg majd a

kutatók a mikrofilmet. Ez a névforma választás szükségszerűen nem egyezhetett meg a törzssanyag betűrendezésének gyakorlatával, ehhez a Petrik Pótlás kötetében⁵ leírt elveket vettük át. Nem vettük figyelembe a szövegekben mutatkozó eltérő névalakokat, hiszen itt történelmi családok, ismert főpapok, lexikonokban szereplő személyek szomorúlevelei találhatók, s csak így valósíthattuk meg, hogy egymás mögé kerülhettek a nemesi családok tagjai. Ha azonos családnevű, de más ághoz tartozó családtag került egymás mellé, megkülönböztettük a bárói, grófi esetleg hercegi ágakat, használva ehhez a Nagy Iván⁶ és Kempelen Béla⁷ családtörténeti munkáit. Mind a kéziratos, mind pedig a nagyalakú gyászjelentések feldolgozása során mutató készült a lánynevekről és a névváltozatokról is, így kutathatók lesznek a történelmi családok leányági leszármazottai is a Tár anyagában.

Ugyanígy jártunk el a nyomtatott **szomorúlevelek** esetében is. Ezek sok esetben négyoldalas, 2° rétet, egy- vagy kétoldalas nyomtatványok, hátlapjukon címzések és pecsétek találhatóak. Annak érdekében, hogy a mikrofilmre kerülő anyag a Tár teljes állományát maradéktalanul tükrözze, a 2° rétet ismételten átnéztük, és minden darabot restaurálásra küldtünk. Ennek folyamán szerencsés módon olyan példányok is előkerültek, amelyek nem szerepeltek a Petrik Pótlás kötetében. E példányadatokat a XVI–XVIII. századi Könyvtörténeti Osztály munkatársai fogják részletesen feldolgozni.

Összegzés

Összességében kb. 533 000 dokumentumról készült mikrofilm felvétel az OSZK Mikrofilmtárában, ami a többoldalas dokumentumok miatt ennél több felvételt jelent. A munkában a Tár dolgozói közül kezdetben minden munkatárs részt vett. 2004 második felétől kezdve Elbéné Mester Magdolna, Horváth Tiborné és Morvai Zsuzsanna dolgozott a projekten. Az OSZK feldolgozó munkája 2007 augusztusában ért véget, a GSU által készített első digitális anyagok tesztelése a MEK-ben megkezdődött. A Tár gyászjelentés-gyűjteményéről 2002-ben már megjelent egy tanulmány⁸, a munka befejezésekor, 2007-ben a Múzeumok Éjszakája látogatói és az olvasók számára kiállítást rendeztünk⁹, ahol a gyászjelentésekhez kapcsolódó egyéb dokumentumokat és tárgyakat is bemutatunk.

JEGYZETEK

- 1 A GSU honlapja, <http://www.gensocietyofutah.org/>
- 2 A minőségi követelményeket ld. a GSU dokumentumában: <http://www.gensocietyofutah.org/pdfs/qualstandards.pdf>
- 3 Gyászjelentés-gyűjtemény rendezésének házi szabályzata. Az OSZK Kisnyomtatványtárának segédanyaga. Készítette Morvai Zsuzsanna, Budapest, 2003. február.
- 4 Kálmánné Horváth Ágnes: „Emléked örökké megmarad”. Gyászjelentések restaurálása. = Papíripar, 2005. 4. sz. 136–138. p.

- 5 Pótlások Petrik Géza Magyarország bibliographiája 1712–1860 c. művéhez. 7. köt. 1701–1860 között megjelent magyarországi és külföldi magyar nyelvű nyomtatványok. (Szerk. Pavercsik Ilona). 1989. 15-16. p.
- 6 Magyarország családi címerekkel és nemzedékrendi táblákkal. Nagy Iván. Pest, Beimel és Kozma : Ráth, 1857–1868. – 13 db
- 7 Magyar nemes családok. Írta Kempelen Béla. Budapest, Grill, 1911–1932 Budapest, Nap Ny. – 11 db
- 8 Dobó Kocsi Zoltán: „Szomorodott szívvel tudtára adom...”. A halotti értesítők arculatváltozása a 18–20. században. In: A Nemzeti Könyvtár Kisnyomtatványtára. Bp., OSZK–Osiris Kiadó, 2002. 41–52. p.
- 9 2007. június 25-én, a Múzeumok Éjszakáján nyílt meg a Kisnyomtatványtár által rendezett „Nintszen itten maradandó városunk, tsak szarándokok vagyunk é világon...” című gyászjelentés-történeti kiállítás.

Morvai Zsuzsanna

A gyászjelentés-gyűjtemény restaurálása

A GSU programról 2003 kora tavaszán értesültem először, amikor a Kisnyomtatványtárban az a kérdés merült fel, hogyan lehet a feldolgozás után a nagyalakú kéziratos és a nagyalakú nyomtatott XVIII–XIX. századi szomorúleveleket és gyászjelentéseket legoptimálisabb körülmények között tárolni és megőrizni.¹ Az anyag megtekintése és felmérése után áprilisban, a Hold utcai műhelyben már megkezdtük a szomorúlevelek restaurálását és a tárolóeszközök beszerzését.

A gyászjelentés-gyűjtemény restaurálási folyamatának két alapvető összetevője: maga a matéria és a restaurálás technikai részleteinek leírása.

A gyászjelentések megjelenési formája

Esetünkben a gyászjelentések (szomorúlevelek) mérete és anyaga a XVIII. század elejétől a XIX. század közepéig változatlan. Ebben az időszakban a nyomtatás–írás hordozója és anyaga a kézzel merített papír.² Levelezés alkalmával általában a 2 rétv, azaz fólió méretű papírvet használtak a méretszita nagyságától függően. A lap teljes mérete ± 20 –30 mm eltéréssel kb. 440×380 mm lehetett, amit félbehajtva megkapjuk a 220×380 mm 2 rétv, immár 4 oldalas levelet. Levelezés alkalmával a jobb kezelhetőség érdekében alakult ki az a módszer, hogy ezt, a már felébe hajtott lapot (megírva, nyomtatva) előbb hosszanti irányban kétszer meghajtva, majd ellenkező irányban ismét kettőt hajtva, a papírszéleket egymásba csúsztatva pecsétviasszal, a feladó pecsétje vagy pecsétgyűrűje nyomatával rögzítették.³ Ez a hajtogatási mód megegyezik a patikában használt, porokat tartalmazó tasakok hajtogatásával. Az elkészült „levél” mérete ezután közel azonos a